

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Kulcsár Árpád*

Pósalaka

A párbeszéd szüntelen aktualitása A teremtés kérdése a teológiában és a természettudományokban. Ravasz László szintézise

Teológiai és filozófiai térvesztés

A világegyetem és benne lakóhelyünk, a Föld keletkezésének tudományos vizsgálata hosszú időre nyúlik vissza, de a természettudományok lényegi kibontakozásával, valamint elsősorban a Charles Darwin által megfogalmazott nézeteknek köszönhetően az utóbbi száz-százötven évben erősödött fel. Ez egyfelől heves vitákat váltott ki az egyház részéről a tudománnyal és a tudomány némely művelőjével szemben, amikor az egyház a maga dogmáit, a Biblia tekintélyét vagy a társadalomban betöltött helyét kívánta védelmébe venni.

Ravasz László nem érdeklődött a természettudományok iránt. Legalábbis fennmaradt, gazdag életművéből ez derül ki, de nem olvastam sehol olyat a róla szóló és mindmáig hézagos tudományos értékű szakirodalomban, ami ennek az ellenkezőjét bizonyítaná. Ugyanis számára a tudományos érdeklődés a filozófia–teológia–irodalom köreiben bontakozott ki. Az azonban bizonyos, hogy nem volt természettudomány-ellenes. Azokhoz a témákhoz, amelyekben manapság a természettudományok és a teológia bizonyos képviselőin keresztül sokszor igen heves vitát folytat, higgadtan viszonyult. Tiszteletben tartotta a tudomány eredményeit, őszinte rácsodálkozással szemlélve azokat a tudományos-technikai felismeréseket, vívmányokat és megvalósításokat, amelyek a 20. században bontakoztak ki.

Az előbb elmondottak figyelembevételével, teljes, nyomtatásban megjelent életművének nagyon csekély töredéke nyújt bármilyen támpontot abban, hogy

---

* Kulcsár Árpád (Nagyvárad, 1977) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte teológiai tanulmányait (1996–2001), majd a bihari egyházmegye kisnyégerfalvi szóránagygyülekezetében volt helyettes lelkész. 2002–2004 között a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerzett informatikatanári diplomát. 2004–2016 között az Értarcsai Református Egyházközség (Érmelléki Református Egyházmegye) lekipásztora. Doktorandusz a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen. Kutatási területei: gyakorlati teológia, homiletika, Ravasz László. 2010–2016 között az Érmelléki Református Egyházmegye gyülekezeti lapjának, a *Református Érmellék*nek alapító szerkesztője. 2011 és 2013 között a Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett vallástudományi mesteri oklevelet. A 2014–2015-ös tanévben a kampeni Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerk missziológiai magiszterképzésében bővítette ismereteit ösztöndíjasként. Jelenleg a Pósalaki Református Egyházközség (bihari egyházmegye) lekipásztora.

a dolgozat címében megfogalmazottaknak a következő oldalakon meg tudjuk felelni. Ha prédikációs köteteit vizsgáljuk, azt vehetjük észre, hogy 1941-ig nem is jelenik meg nyomtatásban olyan igehirdetés, amely Isten teremtő munkájáról szólna. A Franklin-Társulatnál megjelenő utolsó két könyvében¹ bukkannak fel az első igehirdetések, amelyek érintik a témát, és ezeket két jól elkülöníthető csoportra oszthatjuk: vasárnapi igehirdetések, valamint esketési beszédek. A Magyar Tudományos Akadémián elmondott székfoglaló beszéde² további támogatást nyújthat témánkban, valamint a halála után néhány évtizeddel megjelenő gyülekezeti bibliai iskolában elhangzó dogmatikai sorozatának egy-két fejezete.³

E szerény felhozatal láttán joggal merülhetnek fel ilyen kérdések: mi lehet a kutatás célja, ha ennyire kevés elsődleges forrás áll a rendelkezésünkre az adott témában? Autentikus-e ezek után, értékelhető-e tudományos alapokon az a pár gondolat, lehet-e egyáltalán kezdeni valamit azzal, amit Ravasz megfogalmazott? Ha egy ekkora életmű esetén ennyire csekély a forrás az adott témához, vajon ezt a kérdést nem kellene pusztán annyival lezárni, hogy Ravasz nem foglalkozott a teremtéssel értékelhető módon, és gondolatfoslányainak, illetve itt-ott felbukkanó álláspontjának nincs akkora jelentősége, hogy az további kutatást igényelne?

Nos, a kérdésekre adandó választ két idézettel kell kezdenem. Az egyik Stephen Hawking elméleti fizikus gondolata, aki ezt írja *A nagy terv* című munkájának elején:

„Hagyományosan ezek [ti. a világegyetem és a Föld keletkezésével kapcsolatos kérdések] a filozófia körébe tartozó kérdések, de a filozófia halott. A filozófia nem tartott lépést a modern természettudomány fejlődésével, legfőképpen a fizikáéval nem. Ezért aztán a természettudósok váltak a felfedezés fáklyavivőivé a tudás megszerzéséért folytatott küzdelemben.”⁴

Ravasz László pedig így kezdi egyik 1941-ben elmondott prédikációját:

„Negyven esztendő tanulgatása után mély meggyőződéssel állíthatom, hogy irodalmi szempontból egyetlen egy könyv sem fogható a Szentírás kezdetéhez, a világt teremtes eposzához. Hosszas elmélkedések után mindig arra az eredményre jutok, hogy ez a pár fejezet filozófiai szempontból is a legmagasabb rendű alkotás [kiemelés tőlem]. Az emberre és a világra soha ennyi döntő és összefoglaló megállapítást nem tett az emberi elme.”⁵

¹ Ravasz László: *Isten rostájában*. Franklin-Társulat, Budapest 1941, valamint Ravasz László: *Korbán*. I–II. kötet. Franklin-Társulat, Budapest 1943.

² Ravasz László (tiszteletbeli tag): *Pál Athénben (székfoglaló)*. Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémiának május 20-án tartott ünnepélyes közgyűlésén. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1928.

³ Ravasz László: *Kis dogmatika. Hitiünk igazságai*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990.

⁴ Hawking, Stephen: *A nagy terv*. Ford. Both Előd. Akkord Kiadó, Budapest 2011, 9.

⁵ Ravasz László: Az ember Isten képmása. In: Ravasz László: *Korbán*. I. kötet. Franklin-Társulat, Budapest 1941, (146–151) 146. (Kiemelés tőlem.)

Dolgozatomban ezt a látszólag egymáshoz inkább csak lazán kapcsolódó két idézetet hozom összefüggésbe. Bár a két gondolat megfogalmazóját tudományos korszakok választják el egymástól, az egyik egy nemzetközileg elismert és méltán tisztelt tudóstól származik, a másik pedig egy magyar református lelkipásztor igehirdetésének egyik részlete, arra mégiscsak rávilágítanak, hogy mennyire különbözően vélekednek arról: melyik tudományterületnek van jogsultsága az adott kérdéssel foglalkozni. Bár Hawking elismeri, hogy a világegyetem keletkezésével kapcsolatos kérdések régebben a filozófia tárgykörébe (is) tartoztak, ma ez már nem így van.

Mivel Ravasz Lászlónak már nincs lehetősége reflektálni erre a kijelentésre, egy másik tudós, a kortárs matematikus John C. Lennox észrevételét teszem a további megfontolás tárgyává, aki a beszédes, *Isten és Stephen Hawking* című kis könyvében így viszonyul tudóstársa nézeteihez:

„[...] Hawking kijelentése a filozófiáról maga is filozófiai állítás. Nem tudományos megállapítás, hanem metafizikai kijelentés a tudományról. Következésképpen állítása, miszerint a filozófia halott, önmagának mond ellent.”⁶

Gondolatát Albert Einstein egy kevésbé ismert levelével támasztja alá, amely 1944. december 7-én keletkezett, és amelyben Einstein többek között ezt írja:

„Tökéletesen egyetértek önnel a módszertan, valamint a tudománytörténet és a tudományfilozófia jelentőségét és nevelő hatását illetően. Azt tapasztalom, hogy manapság nagyon sokan – közöttük szaktudósok is – fák ezreit látták már ugyan, de sohasem láttak még erdőt. A történelmi és filozófiai háttér ismerete lehetővé teszi, hogy megszabaduljunk azoktól a kortárs előítéletektől, amelyek a legtöbb tudóst megfertőzik. Véleményem szerint a filozófiai belátás révén elnyert szabadság különbözteti meg az igazság tényleges kutatóját az egyszerű kézműves-szakembertől.”⁷

Ugyanezen a véleményen van Alister E. McGrath is:

„A tudomány egyszerűen nem képes megválaszolni az élet értelmét fürkésző kérdéseket, de ezt nem is lehet elvárni tőle – még kevésbé kikényszeríteni. [...] Ezek metafizikai, nem pedig tapasztalati kérdéskörök.”⁸

Einstein levele korban jóval közelebb áll Ravaszhoz, és megerősítő abban, hogy a filozófiának helye kell hogy legyen a teológiai gondolkodásban, mint ahogy a két tudományterület hosszú évszázadokon át kiegészítette egymást, és kölcsönös reflexióban állt egymással. Ehhez hasonló kölcsönös reflektálódást

⁶ Lennox, John C.: *Isten és Stephen Hawking. Mégis ki tervezte a mindenséget?* Koinónia Kiadó, Kolozsvár 2016, 20.

⁷ Uo. 21. Lennox forrása a levélhez: Howard, Don: *Albert Einstein as Philosopher of Science. Physics Today* 58 (2005/12), 34.

⁸ McGrath, Alister E.: *Meghökkenő értelem. A valóság értelmezéséről, tudományról és hitről.* Ford. Nádasi Nóra. Kálvin Kiadó, Budapest 2016, 15.

kell kialakítani a természettudományoknak is a filozófiával és a teológiával. Ha manapság egy adott tudományos részterületen belül az igazság tényleges kutatására szánjuk el magunkat, akkor a széles körben emlegetett holisztikus látásmódra van szükség. Korábban az interdiszciplinaritás csupán lehetőségként kínálkozott, mára azonban sürgető követelménnyé vált.⁹

Évszázados deficitet figyelhetünk meg a teológiai gondolkodásban, amikor minden erejével akadályozni próbálta a természettudományok fejlődését,¹⁰ és ahelyett, hogy eloszlatta volna a babonáságot, sokszor abból táplálkozva jelentette ki, hogy az ördög mesterkedésével állunk szemben. Így érthető, hogy a természettudományok célja többek között az elhatárolódás volt az önvédelem és az identitáskeresés szándékával. Ez mára olyan méreteket öltött, hogy szinte áthidalhatatlannak tűnik a szakadék. Addig nem is lesz változás ebben a dologban, ameddig a kölcsönös hídépítés szándéka meg nem fogalmazódik mindkét irányból. Egy lehetséges megoldásnak kínálkozik az, hogy a filozófia biztosítsa a hidat a teológia és a természettudományok között. Ehhez azonban a teológusnak és a természettudósoknak egyaránt el kell ismernie, és el kell fogadnia a filozófiát. A későbbiekben szeretnék érvelni amellett, hogy miért a filozófiát tekintem egy lehetséges hídnak a különféle tudományterületek között, jelen esetben természettudományok és teológia között.

Ravasz László teológiai gondolkodásának rendszerét és vázát a filozófia adta. Szentpétery Péter a teremtésről szóló részletes munkájában¹¹ – Sebestyén Jenő, Török István és Pröhle Károly mellett – külön fejezetet szentel álláspontjának, bár kizárólag a *Kis dogmatika* című munkájára alapoz. Ha tehát Szentpétery Péter is említésre méltónak találta Ravasz álláspontját, akkor az előbb már említett forrásszegénység ellenére mégiscsak indokolt foglalkoznunk Ravasz László teremtésről kialakított nézeteivel.

Ezzel a dolgozattal, melyben Ravasz László teremtésről szóló gondolkodását igyekszem bemutatni, a már említett tudományos közeledést kívánom elősegíteni.

⁹ „Napjainkra, amikor az interdiszciplinaritás természetessé vált, már egyenesen igényként fogalmazódik meg, hogy a különböző tudományok egymással »érthető nyelven« beszéljenek, s a pontosabb és gyorsabb információáramlás végén fogalmaik váljanak az egyértelmű közlés eszközeivé.” Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakta tudományok történelmi fejlődése keresztény szempontról*. Hatvani István Kutatóintézet, DRHE, Debrecen 2003, 11.

¹⁰ Luther így írt Kopernikusz heliocentrikus elméletéről: „Szó volt egy mostanság támadt asztrológusról, aki bizonyítani próbálta, hogy nem az égbolt, vagyis a firmamentum, a nap és a hold mozognak és fordulnak, hanem csak a föld; mintha valaki kocsiban, avagy hajóban ülve haladna, s azt hinné, hogy nyugszik és egy helyben áll, s a mezők és a fák futnak mellette hátrafelé. – De hát mostanság az járja, hogy aki túl okosnak hiszi magát, annak nincs ínyére, amit a többiek csinálnak; azt hiszi, hogy az a legjobb, amit ő talál ki, s ez a bolond a csillagászat egész tudományát kiforgatná, pedig a Szentírásból is kiderül, hogy Józsué nem a földet, hanem a napot állította meg.” Luther, Martin: *Asztali beszélgetések (1539)*. Ford. Márton László. Helikon Kiadó, Budapest 1983, 204. (Ehhez hasonló volt Kálvin véleménye is).

¹¹ Szentpétery Péter: *Omnia sunt facta per ipsum. Darwin hatása a teremtésitre – teológiai és emberi kérdések*. Budapest 2008, 190–191. [magánkiadás]

Próbálkozások, elméletek, reflexiók a teológia irányából

A továbbiakban néhány közeledési próbálkozást vizsgállok meg. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a dolgozat terjedelmi kereteire való tekintettel nagyon vázlatosnak, sőt hézagosnak fog mutatkozni. Jó néhány fontos kérdést még csak érinteni se tudok. Az alaposabb elmélyülést Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakt tudományok történelmi fejlődése keresztyén nézőpontból*, valamint Szentpétery Péter: *Omnia sunt facta per ipsum. Darwin hatása a teremtésbirtre – teológiai és emberi kérdések*¹² munkája segíthetik elő. E két összefoglaló mű tanulmányozása nélkülözhetetlen azok számára, akik a téma iránt érdeklődnek. E két kötet kellő alaposággal és részletességgel érint szinte minden fontos és aktuális kérdést, ami témánkat illeti.

Molnár János *Csillagsors* című prédikációs kötetének első prédikációja, amely *A teremtés kezdete* címet kapta,¹³ tartalmasságát tekintve akár egy kisebb tanulmányoknak is megfelel, és jól tematizálja a teremtés kérdésével kapcsolatos tudományos (vagy áltudományos) nézeteket:

- „a) az egész teremtéstörténet zsidó kozmogónia, amely egy letűnt kor világ-szemléletét szólaltatja meg;
- b) a szentíró által elmondott teremtéstörténet alapjában véve mítosz, amelynek képei, gondolatai az egyiptomi és babilóniai teremtésmítoszok másolatai;
- c) a teremtéstörténet annak a filozófiai iskolának az irodalmához tartozik, amelynek tanításában az ún. creatio ex nihilo = a semmiből való teremtés vallásfilozófiai tétele válik hangsúlyossá;
- d) az egész teremtéstörténet tudománytalan, a mai tudományos világképbe be nem illeszthető elbeszélés, amelyben nemcsak a tudománytalanság, a materialista gondolkodással ellentétes vonások szembetűnőek, hanem az elbeszélés szerkezeti felületessége, az események egymásutániságának logikátlansága és zavarossága is.”¹⁴

Ez a közérthető stílusban megfogalmazott kategorizálás bizonyos szempontból leegyszerűsítőnek hathat, viszont lényegében mégis összefoglalja azokat a kritikákat, amelyekkel a Biblia teremtésről szóló első fejezeteinek beszámolóit szokták illetni. Ugyanakkor érinti azt a kérdést is, amivel a Biblia magyarázóik közelítenek a kérdéshez. Az elsősorban német tudományos talajból sarjadó szövegkritikai módszer,¹⁵ amely a keresztyén teológián belül többek között a vallás-

¹² Szentpétery Péter: *Omnia sunt facta per ipsum. Darwin hatása a teremtésbirtre – teológiai és emberi kérdések*. Budapest 2008. [magánkiadás]

¹³ Molnár János: *A teremtés kezdete*. In: uő: *Csillagsors. Prédikációk*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad 1995, 6–12.

¹⁴ Uo. 6.

¹⁵ A módszer mellett érvel Kustár Zoltán: *A tudományos írásmagyarázat szükségessége és módja*. In: *Református Szemle* CIX. (2016/5), 477–505.

tudományi megközelítést segítette elő, nem kívánja cáfolni azt az állítást, amely szerint a teremtéstörténet bibliai forrásai megkérdőjelezhetőek, gyakorlatilag mítoszok, más népek mitológiájából átvett elemek újragondolásai.¹⁶

A „káoszelmélet” és annak kritikája

A protestáns teológiai tudományok részéről az alábbiakban három megközelítési módszert emelek ki a teljesség igénye nélkül: a biblikáteológiát (vallástudományit), a missziológiát és a pasztorálpszichológiát. Ez utóbbi kettő közül az egyik esetében megtalálhatók a természettudománnyal folytatott heves vitatkozás és ellenállás irányzatai (pl. kreacionizmus), illetve a tudománynak a teológia kárára történő és feltétel nélküli megadás viszonyulása. Ezek mellett előfordul a módszerek interdiszciplináris formában történő megközelítése is.

A kreacionista, azaz antievolucionista szemléletet vázlatosan, de elégségesen ismerteti Szentpétery Péter,¹⁷ és az egyik alapmű magyar fordításban is elérhető erről a felfogásról.¹⁸ A pasztorálpszichológiai megközelítés részletezésétől szintén eltekintek, jó kiindulópontot jelent a témához Hézszer Gábor úttörő kutatásait összefoglaló munkája.¹⁹

Mivel a korábban idézett négy kritérium mindegyikének megfelel, jóval részletesebben szeretnék foglalkozni azzal a próbálkozással, amely a biblikáteológia és a missziológia területeinek összekapcsolásából született, és kritikai megjegyzéseket is tartalmaz.

Az utóbbi évtizedekben paradigmaváltást figyelhetünk meg a misszió tudományában, ahogyan arra David J. Bosch rámutat a missziológia tudományát összefoglaló egyedi munkájában.²⁰ Ennek most csak egyetlen aspektusát emelem ki, amely szerint az utóbbi időben a teológusok felismerték az Ószövetség missziológiai jelentőségét. Ugyanis korábban a missziológia bibliai megalapozását mindig az Újszövetség adta közvetlenül, és csak közvetve, szinte csak „imitt-amott” kapott szerepet az Ószövetség. A változás öröndetes tényének

¹⁶ A teljesség igénye nélkül néhány frissebb tanulmány, illetve kötet, amely szövegkritikai megközelítésben és/vagy mitikus szemléletmódban beszél a teremtéstörténetekről: Zsengellér József: A Genézis teremtéstörténete, avagy a teremtéstörténet genezise. In: *Protestáns Szemle* LXI. (1999/4), 215–224. Rózsa Huba: *Őstörténet. A világ keletkezése és az emberiség eredete a Biblia szerint*. Szent István Társulat, Budapest 2008. Eszenyeiné Széles Mária: *Kezdetben. Az őstörténetek teológiája*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2012. Czövek Tamás: *Teremtés és misszió. Isten győzelme a káosz felett*. Kálvin Kiadó, Budapest 2007.

¹⁷ Szentpétery Péter: *i. m.* 390–494.

¹⁸ Morris, Henry M.: *Kreacionizmus. A teremtéelmélet*. Ford. Kisházy Mária. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 2000.

¹⁹ Hézszer Gábor: *Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez. Elméletek és gyakorlati lehetőségek*. Kálvin Kiadó, Budapest 2007.

²⁰ Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Ford. Boros Attila. Harmat – Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet, Budapest 2005.

eredményei az utóbbi évtizedekben megjelent missziológiai művekben figyelhetőek meg.²¹

Ennek a folyamatnak izgalmas fejezeteként jelent meg Czövek Tamás: *Teremtés és misszió – Isten győzelme a káosz felett* című könyve, amely azzal a szándékkal készült, hogy Isten teremtő munkáját mint tény a modernkori misszió eszközévé tegye, és pedig egészen másként, mint ahogyan azt az utóbbi évtizedekben megjelent s a szerző által amerikai importnak is mondott „kreacionista evangelizáció” tette.²² Ugyanis a szerző szerint a teremtés olyan mértékben tűnt el a keresztyén gondolkodásból, illetve az elmúlt egy-két évszázadban olyan mértékben harapódzott el a tudományos cáfolatok sokasága Isten teremtő munkájával szemben, hogy talán nem is meglepő, hogy keresztyén részről erre valamiféle hatékony válasznak kellett érkeznie.²³ A teremtés tana nem különösebben része a missziói gondolkodásunknak. Úgy tűnik, éppen azért, mert az egyház maga is lemondott arról, hogy a Bibliának ezt a tanítását valaha is használja a misszióban, illetve az, hogy míg az evolucionizmus nem tört be teljesen a köztudatba, és nem foglalt el mindent, addig fel sem merült az egyházban, hogy a teremtés tanával is lehetne vagy kellene misszionálni.

Czövek Tamás elmondja könyve előszavában, hogy Isten nevét a megszokott „Úr” kifejezés helyett, amelyet a revidált Károli-Biblia, és a Magyar Bibliatársulat által kiadott fordítás is használnak, inkább Isten tulajdonnevét (Jahve) fogja használni, mert az „Úr” eredetileg nem tulajdonnév, ezért félrevezető is lehet, s így helyesebb a Jahve szót használni.²⁴ (Meglátásom szerint a legjobb szándék ellenére is vitatható annak szükségessége, hogy Istent ne a magyar nyelvben és a releváns magyar nyelvű bibliafordításokban megszokott módon vagy Istennek, vagy Úrnak írjuk vagy mondjuk.)

A teremtéstörténetek bibliokateológiai vizsgálata elengedhetetlen ahhoz, hogy a benne rejlő missziós lehetőségeket ki lehessen aknázni, illetve hogy a szerző ál-

²¹ A teljesség igénye nélkül: Wright, Christopher J. H.: *The Mission of God. Unlocking the Bible's Grand Narrative*. InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois 2006. Nagyon alapos, a reformátori teljes Írás szellemiségében fogant és az Ó- és Újszövetség teljességére alapozó munka; valamint, Michael – Hirsch, Alan: *The Shaping of Things to Come. Innovation and Mission for the 21st Century Church*. 2nd, revised and updated edition. BakerBooks, Grand Rapids, Michigan 2013.

²² Uo. 14.

²³ Az AEÁ-ban Kreacionista Tudományos Intézet jött létre, ahol olyan tudósok és teológusok fejtik ki tevékenységüket, akik hiszik, hogy a Biblia teremtéssel kapcsolatos leírásai szó szerint igazak, és ezt a tudomány segítségével is alá tudják támasztani. Olyanokról van szó, akik nem tekintik a tudományt a Biblia ellenségének, hanem azt vallják, hogy a tudomány nemhogy cáfolhatja, hanem inkább alátámaszthatja mindazt, amit a Biblia a teremtéssel kapcsolatosan megfogalmaz.

²⁴ A magát keresztyénnek nevező vallási közösség, a Jehova tanúi szerint Isten nevét semmilyen más módon leírni vagy kimondani nem szabad, csakis így: Jehova. Saját készítésű fordításukban, amely 1986 óta már teljes terjedelmében magyarul is elérhető, külön tanulmányt is szentelnek ennek a témának. Annnyira fontosnak tartják, hogy ahhoz nemcsak az Ószövetségben, hanem az Újszövetség fordításában is feltétlenül ragaszkodnak, és egyenesen az eredeti szöveg szándékos meghamisításának neveznek minden más fordítást, amely eltér ettől az alapelvüktől.

tal már a könyv címében felvázolt *teremtés és misszió* közötti kapcsolódási pontok, lehetőségek kifejtése követhető legyen. Ez azonban a vallástudomány klasszikus eszközével történik: vallástörténeti összehasonlítással, ahol a kiindulópont nem is Biblia, hanem a Biblia korából és azt megelőző korokból származó vallási szövegek és az azokkal történő egybevetés. A szerző tisztázza, hogy félreértették a vallástudományban gyakran előforduló kifejezést, a mítoszt, amelyre már olyan régóta azt mondják tévesen, hogy annak semmilyen kapcsolata nincs a Szentírással. Ettől a kifejezéstől nem kell óvakodni, ez nem egy pejoratív minősítés a Szentírás szövegeivel szemben, hanem inkább egy terminus, mint ahogy vannak történetinek nevezhető részek a Bibliában, és vannak mitikusak is.²⁵

Mindezzel önmagában nem is lenne semmi gond, ha közben nem fordulna elő gyakran annak a bizonyítása, hogy egyes szövegrészek mennyire hasonlítanak elsősorban a világ keletkezését leíró sumér-akkád szövegekhez, illetve szinte szó szerint megegyeznek azokkal. Ezzel ugyanis megérkezünk ahhoz a kérdéshez, hogy miként tekintünk a Bibliára? Emberi alkotás, amelynek keletkezése mintha Istentől függetlenül ment volna végbe, amikor is lelkes követői a környező népek kultúrájából inspirálódva és saját népük kollektív emlékezetére, a szájhagyományokra alapozva fogalmazták meg és szerkesztették ezeket a szövegeket bizonyos elgondolások szerint? Vagy pedig Isteni kijelentés, amelyben valami más magyarázatot kellene keresni és találni azokra a hasonlóságokra, amelyek ott vannak más népek vallási és kulturális szövegemlékeiben.²⁶

John C. Lennox holisztikus látásmódja ebben a kérdésben ellenkező következtetésekre vezet, amely szerint az 1Móz-ben olvasható teremtéstörténet

„[...] szöges ellentétben áll a világegyetem valamennyi bálványimádó értelmezésével, legyen az az ősi, pogány értelmezés vagy annak újkori, világi változata.”²⁷

Lennox itt K. A. Kitchen és Alan Millard nézeteire támaszkodik, akik szerinte sem tartalmuk, sem céljuk tekintetében, sem teológiai, sem filológiai szempontból nem mutatnak valós kapcsolódási pontokat.²⁸

²⁵ Czövek Tamás: *i. m.* 16–23.

²⁶ „Végül pedig a mítoszok, jelképrendszerek, szimbólumok analógiája szempontjából döntő, hogy világosan kifejeződjön, mikor van szükség a különbségek és mikor az egyezések hangsúlyozására.” Uo. 121. A kérdés csupán az: ki dönti el ezt, és minek az alapján?

²⁷ Így folytatja gondolatát tovább: „Mózes első könyvének tartalma ugyanúgy frontálisan ütközik a babilóniai, kánaáni és egyiptomi többistenhittel, mint ahogy János evangéliuma szemben áll azok görög és római megfelelőivel. Különösen az ősi Közel-Keletről származó történetekre jellemző, hogy teogóniákat tartalmaznak, amelyek arról számolnak be, hogy miként keletkeztek az istenek az ősi anyagból. Így ezek az istenek pusztán a természet és a természeti erők deifikációjával jönnek létre. Ez azt jelenti, hogy az ilyen ősi világnézetek jóval közelebb állnak a jelenkori materializmushoz, mint azt elsőre feltételeznénk. John C. Lennox, John C.: *7 nap, amely megoszja a világot. A világ kezdete Mózes első könyve és a tudomány szerint.* Harmat Kiadó, Budapest 2016. 92.

Ravasz László kiindulási pontja ebben a kérdésben az, hogy az ember megakarja ismerni Istent, de ezt csak a kijelentés útján teheti meg. A kijelentésen nem a Szentírást érti, hanem az Igét, de a Bibliának tekintélye kell hogy legyen, mert ez az egyetlen autentikus beszámoló az Igéről, s ezért nem mindegy, hogy milyen módon vélekedünk róla.²⁹

„A Szentírás nem norma a természettudományi kérésekben, csak a teremtés hitigazságában; a Szentírás nem norma az orvostudományban, csak abban, hogy Isten gyógyító Isten; a Szentírás nem norma a társadalomelméletekben, csak abban, hogy az ember Isten képe, hogy egymást szeretnünk kell, és egymás terhet hordoznunk kell.”³⁰

Vagyis a Szentírás tekintély, de nem abszolút tekintély. Az abszolút tekintély Istené, aki az Igében jelentette ki magát. A Szentírás edény, amely a kijelentést tartalmazza, hordozza ebben a világban. Ravasz László ennek alapján tud viszonyulni a reformátorok szellemében a szövegkritikai, vallástörténeti megközelítésekhez.³¹

Czövek Tamás könyvének egyik kulcskifejezése a „káosz”.³² Bár ez a szó általában abban az összefüggésben hangzik el, hogy Isten legyőzte a káoszt vagy őskáoszt, de ehhez tartozik még az is, hogy nem teljesen, mert ez a győzelem nem a teljes megsemmisülést, csupán a káosz visszaszorítását, annak kordában tartását, a felette gyakorolt uralkodást jelenti. A káosz még mindig itt van velünk, de ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy nem minden rossz vezethető vissza az eredendő bűnre, vagyis, végső soron, nem mindenért mi, emberek vagyunk a hibásak ebben a világban, hanem van, amiről mind a mai napig a káosz tehet.

---

²⁸ K. A. Kitchen álláspontja szerint: „Az az általános nézet, hogy a héber elbeszélés pusztán a babilóniai legenda letisztult és leegyszerűsített változata (amely az özönvízről szóló történetekre is vonatkozik), módszertani alapon téves. Az ősi Közél-Keletre az a szabály érvényes, hogy az egyszerű elbeszélésekből és hagyományokból (a szöveg bővítése és díszítése útján) részletes legendák válnak, ennek a fordítottja azonban nem lehetséges. Az ősi keleten a legendákat nem egyszerűsítették le, vagy alakították áltörténelmi beszámolókká (azaz nem historizálták azokat), amint azt Mózes első könyvének korai változatáról feltételezték.” Alan Millard pedig így vélekedik: „Továbbra is bizonyításra vár, hogy történt-e akár közvetett módon kölcsönzés [...] mindazok, akik gyanítják vagy feltételezik a héberek általi kölcsönzést, kötelesek beismerni, hogy olyan nagyszabású átírás, módosítás és átértelmezés történt, és olyan módon, amely az ősi Közél-Keletről származó egyetlen további mű esetében sem támasztható alá.” Idézi őket: Lennox, John C.: *7 nap, amely megosztja a világot*, 123–124.

²⁹ Ravasz László: *Kis dogmatika*, 8.

³⁰ Uo. 11.

³¹ „Semmiféle irodalomtörténeti kérdés a kijelentés meglétét nem érinti. [...] Kortörténet, irodalomtörténet, filológia, általában a szellemtudomány a legradikálisabb kritika mellett is csak abban segíthet elő, hogy az egyes könyvek milyen körülmények között jöttek létre s milyen helyes a szövegük; de hogy a bennük megszólaló Ige, vagyis Istennek személyes társalkodása velünk, mit mond a hívő lelkeknek: abba bele nem szólhat.” Uo. 12.

³² Czövek Tamás: *i. m.* 13.

A káosz jelentőségének ilyen mértékű hangsúlyozása azonban tulajdonképpen egyfajta „káoszelmélet” megalkotásához is vezet a könyvben, amely szerint a káosz volt és van; származását tekintve ismeretlen valami. Isten szuverén hatalmat gyakorol felette, s ezért nekünk nincs miért aggódnunk. Ha el is szabadul ez a káosz a világban, és el is tud uralkodni, semmiképpen nincs Isten hatalmával egyelő szinten vagy afelett. Ezt a megközelítést azért nevezem „káoszelmélet”-nek, mert ez egy teljes és újszerű szemléletmódot ismertet meg, és a hagyományos felfogásoktól eltérő képet alkot Istenről. A szerző munkájának kísérleti jellege már ebben a kifejezésben is megmutatkozik.

A teremtés aktusáról nem sok mindent tudunk meg a könyv gerincét képező harmadik fejezetben, mert a szerzőt az érdekli, hogy Isten hogyan győzte le és győzi le a káoszt (vagy tartja kordában), és nem az, hogy akkor a világmindenség valóban Isten teremtése-e, vagy nem. Mert ha nem, akkor végső soron mi a válasz arra, hogy miként is jött létre a mindenség? Ugyanis ebben a fejezetben a felsorolt bibliai ígéhelyek olyan értelmezést kapnak, mely szerint Isten a földi kaotikus állapotokat megszüntető hatalom. De hogy egyáltalán miért van káosz a földön, s hogy ez miért és hogyan alakult ki, erről nem szerzünk tudomást. Ebben a „káoszelméletben” az sem világos, hogy a szerző értelmezése szerint az ókori vallásos szövegek ugyanarról az Istenről beszélnek, akiről a Biblia is. Vagy éppenséggel a Biblia könyveit megfogalmazó személyek is olyan keveset tudtak róla, mint amennyit más népek is megfogalmaztak előttük, s így leginkább tőlük kölcsönözték a gondolataikat?

Az 1Móz 1 esetében meg is jegyzi a szerző, hogy ez a teljesen mitológiátlanított szövegrészek közé tartozik, s mivel itt szinte alig lehet találni valami kapcsolódási pontot a mitológiai és a bibliai szövegek között, ez a szöveganyag a legkevésbé releváns. Későbbi keletkezésű, mint például a Zsolt 74, vagy a Jób 38, vagy akár Ézsaiás és Jeremiás könyvének vonatkozó részei.³³

Az eddigiek figyelembevételével arra a következtetésre is juthatunk, hogy Izrael népe semmit nem tudott Istenről, hiszen minden Istennel kapcsolatos fogalmat, kifejezést, sőt még Isten nevét is valamely más szomszédos néptől vette át. Vajon csupán ilyen egyszerű átvételről lenne szó?

Amikor az izraeliták más népekkel érintkeztek, mindent, amit tőlük hallottak, arra az Istenre vonatkoztatták, akit ismertek. Számukra nem volt kétség, hogy azok a dolgok, amelyek más népek kollektív emlékezetében is fennmaradtak, valójában annak az egy Istennek tettei, aki számukra kijelentette magát, és nem azok a bálványok, amelyeket ők tisztelnek, és amelyekről azt hiszik, hogy azok istenek. Meglátásom szerint a különféle ókori szövegek közötti hasonlóság kapcsán nem tarthatatlan az a nézőpont, hogy minden hasonlóság csupán ennek a felismeréséből fakad: arról tudunk mi is, amiről ti, csak mi azt is tudjuk biztosan, hogy valójában ki áll mindezek mögött. Egy politikailag és katonailag fejletlen és különösebb befolyással nem bíró, kis nomád nép részéről ez a kije-

---

³³ Czövek Tamás: *i. m.* 40–48.

lentés nem különösebben rendíthette meg azokat a népeket, amelyek erősek és nagyok voltak. Izráel missziói feladata éppen ebben gyökerezett: meg kellett ismertetni őt, aki megismertette magát velük.

Az elmélet kibontásának ezen a pontján már inkább megtévesztőnek érezhetjük a könyv címét. Ennek a műnek valójában az alcím a fő címe, mivel a teremtésről igazából nem is tudunk meg sokat. A szerző úgy látja, hogy a Biblia ide vonatkozó részeit feljegyző elbeszélőket és költőket nem érdekli a teremtés, az, hogy a világ miként keletkezett: ők Isten győzelméről beszélnek a káosz felett.³⁴

A középkori maszoréták pontozási technikájának köszönhetően az 1Móz 1,1-et nemcsak úgy lehet lefordítani, ahogyan az közel 500 éve ismeretes a Biblia magyar és más nyelvű olvasói előtt, hanem emellett még két fordítási lehetőség is van. Ezek mindegyike azt sugallja, hogy a „kezdet” szó kapcsán nem a világ (univerzum) keletkezésének a kezdetéről van szó, hanem

a) בְּרָא אֱלֹהִים בְּרָא אִשְׁתִּי – a kezdetén (valaminek) teremtette az Isten...;

b) בְּרָא אֱלֹהִים בְּרָא אִשְׁתִּי – Isten teremtésének kezdetén...³⁵

Ennek alapján tehát még inkább tisztázatlan, hogy itt arról van-e szó, hogy Isten a *semmiből* teremtett valamit, vagy Isten a *már meglévő káosz közepette* (amelynek eredete ismeretlen) megjelent (de hogy honnan, nem tudjuk), és rendet tett, azaz visszaszorította a káoszt. Ez tehát semmiféleképpen nem a „semmiből való teremtés” (*creatio ex nihilo*), amely a szerző szerint Augustinusnak köszönhetően lett túl hangsúlyos tanná a keresztyén teológiában, hanem inkább az „ellenállás nélküli teremtés”. Isten legfőbb tulajdonsága nem is annyira az, hogy ő mindenható, hanem inkább, hogy ő az „Ellenállhatatlan”. Tud valamit, aminek semmi és senki nem tud ellenállni ezen a világon, akárhonnan is származzék ellenállhatatlansága.

Vagyis az 1Móz 1 nem a teremtést mondja el, hanem csupán azt, hogy Isten miként szorította vissza az életellenes kaotikus erőket, illetve miként gondoskodott ezek után arról, hogy a Föld élhető környezeté váljék az ember és az őt körülvevő élőlények számára. Így azonban a tenger sem Isten teremtménye, (mint ahogy ennek a gondolkodásnak a nyomán akkor a Föld sem, vagy az univerzum sem az ő teremtménye), és Isten viszonyulása a tengerhez a „legyőzés”, a „megzabolázás”, a „korlátok közzé szorítás”, az „uralkodás”, mert neki hatalma van, ő az „Ellenállhatatlan”.

Még ha a szerző véletlenül se kérdőjelezi meg azt, hogy Istennek szuverén hatalma lenne bármi felett, ami a korabeli ember számára ismert volt, vagy akár a mostani számára ismert, mi az ő gondolkodása nyomán mégis könnyen eljuthatunk odáig, hogy feltegyük a kérdést: ha nem Isten teremtett mindent (mint-hogy erről a Biblia nem is beszél), akkor mégis honnan van hatalma minden felett? Ugyanis eddig azt gondolhattuk: Isten világegyetem feletti szuverén hatalma abból ered, hogy mindent ő teremtett (például ugyanúgy ruházta fel szabad akaratú az őselemeket, mint az embert, azonban mindent, ami nincs összhangban az ő terveivel, és visszaél a szabad akaratával, bármikor megzabolázhatja,

³⁴ Czövek Tamás: *i. m.* 140.

³⁵ Uo. 43.

így a tengert is), de ha ez nem így van, akkor honnan ered az ő hatalma? Egyáltalán: kicsoda Isten? Csupán egy hős harcos, aki küzd, és mindig győzelmeskedik a természeti erők felett? Honnan van az ő eredete?

Ravasz László a hit felől közelíti meg a kérdést. A Szentírás olyan alapvető állítások gyűjteménye, „amelyeket csak a hit foghat fel és (csak a hit) tehet magáévá”.³⁶ Ilyen értelemben tehát metafizikai álláspontokról beszélhetünk, ha az előbbi kijelentést a filozófia nyelvére fordítjuk. Szabad vagyok arra, hogy higgyek abban, hogy Isten teremtette a világot, de szabad vagyok arra is, hogy ezt elutasítsam. Ravasz László álláspontja egybecseng azoknak a jelenkori tudósoknak az álláspontjával, akik közül néhányra már utaltam, és akiknek álláspontjára a dolgozat további részében még kitérek.

„A legnagyobb balgaság azt hinni, hogy a Biblia természettudományos igazságokat közöl. De nagy dőreség azt képzelni, hogy bármely fejlődéstörténet pótolhatná, feleslegessé tehetné, megcáfolhatná a teremtéstörténetnek ezeket a hit-igazságait [...]”.³⁷

Azonban nézőpontjából, ahogy a Czövek Tamáséból is, hiányzik a holisztikus látásmód. A természettudományok felszínesebb ismerete és pusztán csak a teológia és filozófia szimbiózisának táptalaján álló felfogás inkább a szellemi fajsúlyosság mértéke szerint könnyebben kezelhető redukciós elv irányába vezet. Stephen Jay Gould amerikai paleontológus szintén ezen elv alapján jelenti ki, hogy a vallás és a tudomány két különálló területhez vagy magisztériumhoz tartozik. Eszerint a tudománynak és a Bibliának semmi köze egymáshoz, a téma további foglalkozást nem igényel.³⁸ Itt a tudományfilozófiai érdeklődés hiányát érzékeljük, s ezzel szintén a holisztikus látás előtt zárja el az utat, metafizikai álláspontja pedig csupán az elutasításban merül ki.

Kezdetben teremtette Isten az eget (mennyet) és a földet (1Móz 1,1). Mivel az angol King James-féle fordítás és az első magyar nyelvű bibliafordítások is ezt a változatot hozzák – félretéve most az igevershez kapcsolódó tudományos hipotéziseket és spekulációkat –, miért ne maradhatna ez a kiindulópont, hogy Isten a Teremtő? Az 1Móz 1,1-gyel nincs ellentétben a 2. vers, ahol a leírás szerint Isten az egyetlen élő a teremtés hajnalán, rajta kívül nem létezik más élő, hiszen amit teremtett, abban még nincs élet. A „kietlen”, „puszta”, „sötétség” kifejezések éppen ezt támasztják alá. Víz már van, de ez önmagában még nem ér semmit. Ha nincs fény és szárazföld, akkor a víz nem az élet lehetőségét rejtje magában. (Az evolúcióelmélet szerint az élet magától kezdett el a vízben kifejlődni, és itt jelent meg az első sejt, ami aztán osztódni kezdett.)

Az 1Móz 1 alapján a Teremtőt inkább a „Tulajdonos”, „Gazda” kifejezésekkel lehetne leírni, nem az „Ellenállhatatlan”-nal. A gazda rendet tesz a maga birtokán: egyfelől pontosan meghatározza mindennek rendeltetését a világban;

³⁶ Ravasz László: *Kis dogmatika*, 27.

³⁷ Uo. 31.

³⁸ Lennox, John C.: *7 nap, amely megosztja a világot*, 26.

másfelől szabályokat állít fel, örök törvényeket, amelyeket ettől kezdve semmi és senki nem tud megszegni.³⁹ A szárazföld nem víz, a sötétség nem világosság, a növények nem állatok, az állat nem ember. Vajon ezen alapvető természeti törvényeket melyik természettudós vitatná el? Egyszerű, letisztult képet kapunk arról, hogy minden, ami ebben a világban van, miért az, ami. Ha elfogadjuk a Biblia válaszát, akkor minden azért az, ami, mert Isten így teremtette meg.⁴⁰

Ravasz László a *Kis dogmatika* VI. fejezetében érinti újra a teremtés kérdését. A Szentírás igazságai mint lezárt, végleges kijelentések azért állnak ellentmondásban a tudománnyal, mert a tudomány folyamatos revízió alatt áll: az új hipotézisek új kísérletekhez vezetnek, és az új kísérletek új tudományos felismerésekhez juttatják az embert. A tudományos vajúadás folyamatában sok ellentmondást kell kiküszöbölni mindaddig, míg egy-egy álláspont kikristályosodik a bizonyítások útján. Ellentétes tudományos nézőpontok feszülnek egymásnak, amelyek közül mindről bebizonyosodik, hogy téves, csak egyről nem. Ez pedig addig érvényes uralkodó módon, amíg egy új, ismét nagy horderejű felismerés tovább nem sodorja a tudományt a maga felfedezőútján.⁴¹ Ebből a szemszögből nézve a tudomány dinamizmusával szemben a Szentírás statikus pályán van, mozgásteret vajmi csekély. Ha azonban ezt a kérdést a kijelentés felől látjuk, akkor a leghatározottabb dinamizmust figyelhetjük meg: ez a Szentlélek dinamizmusa, amely az írott Igén keresztül nyilvánul meg.

Ravasz Lászlónak igaza van abban, hogy

„[...] a természettudománynak joga van azt mondani, hogy az ember az állatvilágból, a legmagasabb osztályon át fejlődött ki. Ez azonban még nem tény, hanem csak következtetés.”⁴²

Attól fogva, hogy Isten mindent megteremtett, lehet tanulmányozni, fajokon belüli diverzifikációról beszélni, akár ilyen értelemben evolúcióról is, ami így legalább ésszerűen bizonyítható, de arra továbbra sincs több érv, csupán egy elmélet, hogy a mindenség nem Istentől származik.⁴³

³⁹ A „rend” kifejezés jelentőségéről ld.: Armin Kreiner: *A rend – Isten ujjlenyomata vagy a véletlen műve?* Előadás formájában elhangzott a Regensburgi Körzeti Katolikus Felnőttképző Intézet „Természettudomány és hit: Einstein és a világegyetem” témájú konferenciáján 2005. okt. 26-án. Ld. Kreiner, Armin: *A rend – Isten ujjlenyomata vagy a véletlen műve?* In: *Mérleg* 42. (2006/1), 39–48.

⁴⁰ A természettudomány „még nem találta meg azt a lényt, amely az embert a majommal összekapcsolja. Még nem tudtak megfigyelni egy olyan folyamatot, amelyben az alacsonyabb osztály fejlődik a magasabbba. Még nem tudtak tetten érni egy olyan majmot, amelyik emberré lett, vagy olyan halat, amely belépett az emlős állatok rendjébe. Ha ez megtörténik, a kijelentés igazsága akkor sem változik, mert az azt állítja, hogy a humánus merőben más, mint az állati, az animális; mert az egyik éppen az, ami a másik nem.” Ravasz László: *Kis dogmatika*, 48–49.

⁴¹ Uo. 43–49.

⁴² Uo. 48.

⁴³ Ezért nem tudunk egyetérteni ezzel: „[...] a bibliai teremtésszámolóknak lényege a káosz megbababolázása, nem pedig az anyag előállítása. A rendezett valóság fennmaradása pedig Isten éberségén múlik, mellyel a káoszt fogva tartó rácsok és kapuk felett őrködik”. Czövek Tamás: *i. m.* 101.

Akár elfogadható az a megállapítás is, hogy a teremtés egyszerű (primitív) módon nyert irodalmi formát, de hogy egyértelmű, követhető, világos leírás, ezt csupán vitatták mindmáig, viszont ellenkezőjét eddig még nem bizonyították.⁴⁴

De nemcsak a „teremtés” kifejezés hat megtévesztően Czövek Tamás könyvének címében, hanem a másik, a „misszió” szó is.⁴⁵ A tanulmány több mint fele az úgynevezett „teremtéstörténetekkel/forrásanyagokkal” foglalkozik, és közben folyamatosan sejtetni engedi, hogy hamarosan rátérünk azokra a gyakorlati tanácsokra, meglátásokra, hogy ezt a felhalmozott szellemi tőkét, „nyersanyagot” miként is tudjuk felhasználni a misszióban.⁴⁶ A mű befejező része: *Misszió (Evangelizáció, Istentisztelet)* szinte semmit nem mond a misszió gyakorlatba ültetéséről.⁴⁷ A szerző itt főleg Mircea Eliade kutatási eredményeire támaszkodik, azonban nem veszi figyelembe azokat a kritikai megjegyzéseket, amelyeket az utóbbi évtizedekben számtalan vallástudománnyal foglalkozó kutató felvetett Eliade tudományos eredményei kapcsán. Időközben a vallástudomány már túllépett Eliade téziseinek nagy részén, vagy annál jóval árnyaltabban mutatja be azt.⁴⁸

Ahogy korábban már utaltam rá, a „creatio ex nihilo” dogmatétel sem illik bele ebbe az elméletbe, bár Czövek Tamás nem veti el teljesen. Meglátása szerint a „semmitől való teremtés” helyett szerencsésebb az „ellenállás nélküli teremtés” meghatározást használni arra, ami végbement a teremtésben,⁴⁹ hiszen a semmitől való teremtés dogmájával az ószövetségi szövegek nemigen foglalkoznak.⁵⁰

A kérdésben eligazítást ad Gaál Botond tanulmánya. Ő Thomas Torrance kutatási eredményeinek figyelembevételével tisztázza, hogy a kifejezés nem a görög filozófiai gondolkodásból ered. A filozófiát művelők hosszú ideig nem kérdőjelezték meg e tanítás jogosultságát.⁵¹ A „creatio ex nihilo” először az intertestamentális korban bukkan fel (2Makk 7,28).

⁴⁴ *Íme, az Úrét, a te Istenedét az eget és az egeteknek eget, a föld és minden, ami azon van* (5Móz 10,14); *...te teremtetted a mennyet és a földet* (1Kir 19,15), és még jó néhány igehelyet lehetne idézni, amelyek világosan tanúskodnak arról, hogy Izráel népe Istent egyértelműen a Teremtő jelzővel illeti.

⁴⁵ „[...] ahogy Izráel a babiloni és ugariti mítoszokat használta, azt missziói stratégiánk kidolgozásához figyelembe vehetjük”. Czövek Tamás: *i. m.* 114.

⁴⁶ „Azaz az evangélium hirdetésével nekünk nem az a célunk, hogy lelkeket mentsünk meg a kárhozattól, hanem hogy az életünket fenyegető és tönkretévő káosz vereséget szenvedjen, és Isten uralma életünk felett is megvalósuljon.” Uo. 120.

⁴⁷ Uo. 99–133.

⁴⁸ Mircea Eliade kapcsán kiváló eligazítást nyújt: Simon Róbert: Mircea Eliade alvilágjárása, avagy a kezdetek nosztalgája. In: Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Osiris Kiadó, Budapest 2006, 762–786, valamint a kritikai bibliográfia a kutatások jelenlegi állása szerint 789–1019.

⁴⁹ Czövek Tamás: *i. m.* 136.

⁵⁰ Uo. 103.

⁵¹ Gaál Botond: *Creatio ex nihilo*. In: uő (szerk.): *A választott nép szolgálatában. Ünnepi kötet Czeglédi Sándor 80. születésnapja alkalmából*. Debreceni Református Kollégium Sokszorosító Iroda, Debrecen 1989, 62–79.

Az Augustinus és a többi ógyházi atya műveiben újra megjelenő kifejezést a reformátorok gondolták újra, és tették mindmáig a tudományos gondolkodás részévé.⁵² A természettudományokon, a tudományfilozófián és a keresztyén teológián alapuló holisztikus látásmód, amely e dogma tisztázásánál megnyilvánul, tovább erősíti azt a felettébb hasznos megállapítást, hogy a tudósokat nem saját tudományterületük álláspontja különbözteti meg egymástól, hanem eltérő világszemléletük.⁵³

Ezzel el is érkezünk ahhoz a triviális kérdéshez, amelynek megválaszolására a korábbiakban is törekedtünk, és amely így hangzik: vajon ellenségei-e egymásnak a természettudományok és a teológia?

Alister E. McGrath ezt állapítja meg:

„A tudománynak legjobb és leghitelesebb működésekor sem vallásos, sem valásellenes hitvallása nincs.”⁵⁴

Vagyis egy tudományterület sem állapíthatja meg a másikról, hogy az teljesen felesleges, tudományosság szempontjából pedig értékelhetetlen. Ennek ellenére az úgynevezett „új ateizmus”-ként emlegetett irányzat és annak emblematis

⁵² „A semmiből való teremtés doktrínája, amely nagyon korán a keresztyén gondolkodás előterébe került, Istennek minden idő és tér feletti abszolút prioritását követelte, mert a tér és az idő csak a teremtett létezőkben és létezőkkel együtt merül fel, és oly módon kell azokat felfogni, mint amelyek a teremtési renden belül viszonylagosak. Az idő a teremtésben van, a teremtés nincs az időben. Mivel Isten Önmagán kívül minden létezőnek a transzcendens forrása, csak azt szabad róla mondani, hogy Ő nem vesz részt a létben, mert minden más részt vesz Őbenne létezése miatt. Magát Istent ezért nem foghatjuk fel úgy, mint olyan létezőt, aki idői és téri viszonyban áll az univerzummal. [...] Az egyházatyák erre figyeltek, a reformátorok pedig ezt a patrisztikus látásmódot fedezték fel újra. Abból indultak ki, hogy Isten a világot a semmiből teremtette, az Ő transzcendens szabadságában, és fenntartja az által, hogy jelen van benne az Ő hatalmával. Ez egyrészt azt jelenti, hogy Isten a világot felruházta az immanens racionalitással, és ez által determináltta, megismerhetővé tette oly mértékben, amennyire be tudunk hatolni annak önmagában rejlő érthetőségébe. Ily módon a természet felszabadult az empirikus kutatás számára, s éppen ez volt a reformáció legnagyobb hozzájárulása az újkori természettudományok fejlődéséhez. Másrészt viszont azt jelenti, hogy Isten megvalósítja és állandóan fenntartja a teremtett valóságnak és Önmagának mint Teremtőnek a kapcsolatát, noha Ő megmarad teljesen szabadnak az Ő örök önmaga-létezésében, és nem lehet olyan determinált módon megismerni, mint ahogyan megismerhetők a teremtett dolgok. Ebből viszont az is következik, hogy a teremtés racionalitása magában foglalja az önmagáról való felfogás értelmi képességét, mint amit szintén Isten teremtett. Így az univerzum immanens racionalitása abban van, hogy az úgy van megalkotva, és azzal a lehetőséggel van felruházva, hogy racionális közeg legyen, amelyen keresztül Isten beszél hozzánk, kijelenti és ismertté teszi magát, és amelyben az Ő örök Igéje emberré lett. Tehát a teremtés és Isten közötti racionális kapcsolatot Isten hozza létre, s ennek a teremtmény-Teremtő viszonyának a valósága abban a szeretetben van, amely Isten ő maga. Az univerzum immanens racionalitásából nem vonhatunk le szükségszerű következtetést Istenre nézve.” Uo. 78–79.

⁵³ Lennox, John C.: *Isten és Stephen Hawking. Mégis ki tervezte a mindenséget?* 12.

⁵⁴ McGrath, Alister E.: *Meghökkenítő értelem*, 66.

képviselője, Richard Dawkins pontosan ezt teszi.⁵⁵ Nézeteinek behatóbb tanulmányozása alapján ismét arra a következtetésre juthatunk, hogy a filozófiára nagy szükség van, de nem mindegy, hogy miként művelik azt. A teológia sem mindig találta önnön képletében a kellő arányokat a filozófiával való koherens együttműködésben. Gaál Botond világít rá arra, hogy ilyenkor diszfunkcionalitás és eredménytelenség lépett fel.⁵⁶

Kétségtelen, hogy Dawkins állításai tudományfilozófiaiak – ebben legalább nem szenved csorbát a tudomány –, illetve világosan kimutatható az is, hogy milyen „hitbeli” állásponton nyugszik. A természettudománynak azonban nem lehet feladata az, hogy leigázzon, megsemmisítsen, szándékosan lejárasson más tudományágakat, mert ezzel a tudomány művelésének alapvető kritériumát szegné meg. Ravasz László erről így vélekedett a Magyar Tudományos Akadémián 1928-ban (!) elmondott székfoglalójában:

„Egy új szellemi nagyhatalom állott elé, amely pótolni kíván minden kijelentést, orákulumot, és ez a tudomány. A tudománynak alapfeltétele az, hogy elfogultságtól mentes legyen, és hogy az egész emberi ismeretet egységes rendszerben dolgozza fel.”⁵⁷

Dawkins minden további nélkül átlépi a tudományfilozófia határait, és nem érdeklí, hogy a tudománynak mindig ismernie kellene a maga határait, még ha azok folyamatos feszegetésével fáradozik is.

Dawkins vallást illető tájékozottságának kritikáját megtaláljuk Alister E. McGrath *Meghökkenítő értelem* című munkájában. Czövek Tamás esetében azt róttuk fel, hogy Eliade egyoldalú felhasználása nem segítette elő a témában való előbbre jutást, McGrath pedig kimutatja, hogy Dawkins állításait elsősorban Sir James Frazer *Aranyág* című munkájára alapozza, amely először 1890-ben jelent meg.⁵⁸ Frazer elmélete szerint a vallás leegyszerűsíthető pár egyszerű univerzális szempontra, vagyis a vallás leírható bizonyos általános jellemzőkkel. Ez a terjedelmes mű, amely elsősorban antropológiai felismeréseken alapul, a századfordulón az újdonság erejével hathatott, referenciának számíthatott, mára azonban minden ponton túlhaladták kutatásainak eredményeit.⁵⁹

Az „új ateizmus” néven emlegetett irányzat egyfajta vallás, és pedig azon természettudósoké, akik elkeseredett és kiengesztelhetetlen módon folytatnak küzdelmet a vallásosság minden formája ellen, miközben maguk is vallásosak.

⁵⁵ Már műveinek címei is nagyon beszédesek: *Isteni téveszme*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest 2007; *Az ördög káplánja. Válogatott tanulmányok*. Vince Kiadó, Budapest 2005; *Folyam az Édenkertből. Darwinista elmélkedések az életéről*. Kulturtade Kiadó, Budapest 1996.

⁵⁶ Gaál Botond: Rejtett paraméterek a teremtésben? In: *Vigília* LXXVII. (2012/3), 177–178.

⁵⁷ Ravasz László: Pál Athénben. In: *Uő: Isten rostájában. Beszéddek, írások*. III. kötet. Franklin-Társulat, Budapest 1941, (427–473) 452.

⁵⁸ Frazer, James G.: *Aranyág*. Ford. Bodrogi Tibor, Bónis György. Osiris Kiadó, Budapest 2005.

⁵⁹ McGrath, Alister E.: *Meghökkenítő értelem*, 59–60.

Az igazi gond azonban ott kezdődik, amikor saját metafizikai dogmáikat tudományként tárják a világ elé.⁶⁰ Ravasz László így gondolkodik:

„A tudomány komoly és becsületes ismeretelmélet, amely megmutatja, hogy hol vannak a tudásnak a határai, mi az, ameddig elmehetünk, és hol kell megállanunk. Megtanít arra, hogy főképpen a tudományosság címkéje alatt árult pogány dogmatizmus ellen védekezzünk, és természettudományos nomenklatúra miatt ne fogadjunk el olyan kotyvalékot, amely nem az egyetemes vallásos kijelentés áldott talajából fakad fel.”⁶¹

Gondolatai kapcsán egyre gyakrabban merül fel az a felismerés, hogy aktualitásuk és helyük van a mai modern, 21. századi teológiai gondolkodásban. Ezen állítás alátámasztására álljon itt egy másik gondolat, amely szinte szó szerint ismétli meg azt, amit néhány sorral előbb Ravasz Lászlótól idéztünk:

„Különösen fontos felhívunk a figyelmet arra, hogy nem minden kijelentés, amely tudóستól származik, fejez ki tudományos álláspontot, következésképpen nem tarthat igényt tudományos tekintélyre még akkor sem, ha gyakran – tévesen – ezzel ruházzák fel.”⁶²

Filozófiai (és teológiai) kérdés – filozófiai (és teológiai) válasz

Az előzőekben igyekeztem rámutatni arra, hogy a filozófia és a teológia nélkül bizonyos kérdések, amelyek az erkölcs tárgykörébe tartoznak, megválaszolatlanok maradnak, mivel az etikai értékek kívül esnek a természettudomány határain. E kérdések megválaszolását vagy teljesen mellőzzük, vagy elkerülhetetlenül metafizikai álláspontra kell helyezkednünk. Talán nem véletlen, hogy tudományos álláspontjuk megkérdőjelezhetetlenségét némely kiváló elme éppen azzal próbálta biztosítani, hogy teljesen figyelmen kívül hagyta a filozófiát és a teológiát. A haszonelvűség egyszerű magatartása köszön vissza abban, hogy a tudománynak nincs szüksége filozófiára, teológiára pedig végképp nem.⁶³

Mindezek alapján arra a következtetésre jutathatnánk, hogy a természettudomány, illetve a filozófia és teológia között kibékíthetetlen ellentét fog fennma-

⁶⁰ McGrath, Alister E.: *Meghökéltető értelem*, 121.

⁶¹ Ravasz László: *Pál Athénben*, 468.

⁶² Lennox, John C.: *Isten és Stephen Hawking. Mégis ki tervezte a mindenséget?* 9.

⁶³ Ezzel ellentétben Ravasz László kölcsönös egymásrautaltságról beszél: „Mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy egyik a másikat nem pótolhatja. Akármilyen pontos és teljes legyen is a tisztán tapasztalatokon nyugvó, szigorú kritikával járó, rendszeres ismereti világkép, természeténél fogva nem tud feleletet adni a lélek legbenső, örök kérdéseire. [...] Beteggé válik vallás nélkül a lélek, és minél több ismerettel tömi meg magát, annál üresebb, sivárabb, szomorúbb és sötétebb. [...] Viszont a vallásos világkép, amely nem akar hallani a tudományról, magát elzárta tőle és az ismeretet, mint a Sátán incselkedéseit megveti, elnyomorodik és torzképévé válik annak a dicsőségnek, amelyre Isten hívta el.” Ravasz László: *Pál Athénben*, 467–468.

radni. De erre a feltevésre rációfognak azok a természettudománnyal foglalkozó, a tudományos életben széles elismertségnek örvendő és kiváló szakemberek, akik nem látnak veszélyforrást, sem szégyellnivalót abban, hogy tudományos munkájukkal teljes szimbiózisban van hitük abban az Istenben, akiről a Biblia beszél.

Alistér E. McGrath erre hívja fel a figyelmet:

„Transzcendens narratívákra van szükségünk, amelyek morális útmutatással, társadalmi célokkal és a személyes identitás érzésével látnak el bennünket.”⁶⁴

Rámutat arra, hogy a természettudománnyal foglalkozó számos tudós két jól elkülöníthető csoportra oszlik. Az egyikhez azok tartoznak, akiket a transzcendensbe vetett hit nem zavar tudományos munkájukban, és nem harcolnak e hit ellen, mert tudományuk megbecsültségét nem féltik. A másik, vélhetően nagyobb csoportba tartoznak azok a tudósok, akik mérsékelt vagy radikális módon utasítják el, vagy nyíltan küzdenek az ellen, hogy tudományos felismeréseik és az azokból levont következtetések bármilyen erkölcsi norma által véleményezést nyerjenek. Ismét csak azzal találjuk szembe magunkat, mintha Ravasz László gondolatait ismerné McGrath.

„A tudomány nem tud feleletet adni a minket leginkább érdeklő kérdésekre. Nem tud megerősíteni egy kiszámíthatatlan világténnyel, a sorssal szemben. Nem tud kielégítő feleletet adni arra, hogy honnan jövünk és hova megyünk. E nélkül pedig lehetetlen a tájékozódás a leggyakorlatibb kérdésekben: mi az élet értéke, értelme és célja? A tudomány nem tud feleletet adni a legnagyobb és legizgatóbb kérdésre, arra a szakadatlan világtényre, amellyel mindenütt találkozunk: a teremtés tényére. A létről adott magyarázatai felemásak maradnak mindaddig, amíg nem tudja megmondani, mi az élet és mi a levés? Mindezekre a kérdésekre sohasem fog az ember feleletet kapni máshonnan, mint a vallásból. A hitnek tehát megvan a világmagyarázó jelentősége, amely a világ objektív képén tartalmilag nem sokat változtat, de azokat új összefüggésbe hozza, s ez által egyfelől a lelket megnyugtatja, kibékíti, másfelől pedig olyan indítékot ad, aminőt sehonnan sem lehet venni, csak a vallásból. Éppen azért kétségtelen dolog, hogy amíg ember lesz a földön, vallás is lesz mindig.”⁶⁵

A filozófia nélkülözhetetlenségét erősíti meg Paul Davies, amikor ezt írja:

„Minden kozmológiai modell úgy születik, hogy tapasztalati megfigyelések eredményeit kiterjesztik, és valamely filozófiai elv segítségével általános érvényűvé teszik.”⁶⁶

Nem véletlen, hogy így vélekedik, hiszen

⁶⁴ McGrath, Alistér E.: *Megbökkenő értelem*, 17.

⁶⁵ Ravasz László: *Pál Athénben*, 460.

⁶⁶ Davies, Paul: *Universes Galore: Where Will It All End?* In: Carr, Bernard (szerk.): *Universe or Multiverse?* University Press, Cambridge 2007, (487–506) 487.

„[...] a filozófia egyik fő feladata, hogy a meghatározások, a logikai analízis, az érvelés tudományának eszközeivel vértesse fel az embert.”⁶⁷

A fenti alcímben tehát nem tévedés, hogy a filozófia kifejezés előbb szerepel, mint a teológia. Mert ahogyan a természettudományoknak, úgy a teológiának is szüksége van a filozófiára ahhoz, hogy Istenről való gondolatait logikailag koherens, strukturálisan követhető, általában véve rendszeres módon adják elő. E következetesség nélkül valóban káosz alakulhat ki bármely tudományterületen.

Stephen Hawking számára is kérdés, hogy miként ismerjük meg azt, amit ismerünk, és mi igazolja ismeretünk helyességét? Ezzel tulajdonképpen episztemológiai kérdést feszeget, vagyis megint filozófiát művel, miközben állítása szerint a filozófia halott.⁶⁸ John C. Lennox helyesen summázza az alapvető különbséget a teológiai álláspont és a Hawking-féle szemlélet között:

„[...] a keresztyének nem tekintik az univerzumot az ok-okozati összefüggések zárt rendszerének. Hisznek abban, hogy a mindenség nyitott a Teremtő Isten hatékony beavatkozására.”⁶⁹

Erre rímel az a hasznos meglátás is, amely Gaál Botond több tanulmányában is visszaköszön: a teológia „fölfelé nyitott” tudomány, ahogyan a világ is.⁷⁰ Kérdés ennek kapcsán: vajon más tudományok is képesek arra, hogy nyitottak maradjanak?

John Gray mutat rá arra, hogy a természettudomány egyes művelői számára mi az a „megbocsáthatatlan bűn”, ami miatt a filozófiát el kell utasítani, és figyelmen kívül kell hagyni. Gray szerint az elmúlt két évszázadban a filozófia nem vetette el a keresztyénség legfőbb hibáját, azt az elképzelést, hogy az emberek radikális módon különböznek más állatoktól.⁷¹ Ebből a viszonyulásból érthető, miért kerül a filozófia egy kalapba a teológiával. Azért, mert nem for-

⁶⁷ Lennox, John C.: *Isten és Stephen Hawking. Mégis ki tervezte a mindenséget?* 35.

⁶⁸ Uo. 74.

⁶⁹ Uo. 112.

⁷⁰ Gaál Botond: A fölfelé nyitott világ – Az igazság közeledése a valósághoz a huszadik századi tudományos gondolkodásban. In: uő: *Az ész igazsága és a világ valósága*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen 2003, 140–169. Ld. még: uő: Mennyire nyitott a teológia? In: Kustár Zoltán (szerk.): *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője a 468. tanévről*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2006, 131–141. Uő: Az ember „fölfelé nyitott” világa. In: *Theológiai Szemle* XLIX. (2006/2), 70–74. Uő: A zárt világ fölnyitása. In: L. Erdélyi Margit – Peres Imre (szerk.): *Gaudium et corona. Tanulmánykötet Takács Zoltán tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*. Selye János Egyetem, Komarno 2007, 287–292. Uő: The World is Open. In: Gaál Botond – Végh László (szerk.): *A tudományos gondolkodás nyitottsága. Openness of the Scientific Thinking*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen 2007, 46–60. Uő: A keresztyén gondolkodás mint „fölfelé nyitott” rendszer. In: *Gazdaság és Társadalom* (Különszám. Konferenciakötet. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó) IV. (2012), 5–15.

⁷¹ Lennox, John C.: *7 nap, amely megosztja a világot*, 66–67.

dult szembe a teológiával, s így elárulta a természettudományt. Ez a szembe fordulás azonban továbbra is komoly akadályokba ütközik, mivel így a filozófiának valószínűleg önmagával is le kellene számolnia – vonja le a következtetést Ravasz László:

„A tudomány a vallás nélkül és a vallás tudomány nélkül az élet örök negációja, az eltorzulásnak és a halálnak útja.”⁷²

A természettudományok fejlődésével, s azoknak minden pozitív hozadékkal együtt a dualista szemlélet kialakulását figyelhetjük meg. Ez a szemlélet azt eredményezte, hogy a „természet” és a „kultúra” egymástól teljesen különböző területté vált. Michael Welker hívja fel a figyelmet arra, hogy ez a szemlélet helytelen:

„Az ún. természeti és az ún. kulturális faktorokat nagyon finoman összeszótt, feloldhatatlan kölcsönösségi összefüggések kötik egymáshoz.”⁷³

Ez a megállapítás témánk szempontjából azért is fontos, mert Ravasz így fogalmazott a dolgozatban már előbb idézett, 1941-ben kelt prédikációjában:

„[...] a kultúra a teremtésből következő isteni parancs, lényege a szellem uralkodása az anyag felett, a minőség győzelme a mennyiség felett, célja Isten uralmának megvalósítása és biztosítása. A kultúra: út Isten országa felé.”⁷⁴

A prédikáció végén pedig így fogalmaz:

„Mi az istenkép? A Krisztus arca bennem. Mi a kultúra? Krisztus győzelme a világ felett. Mi az uralkodás? A Krisztusnak való engedelmisség. Mire való a világ teremtése? Hogy Krisztusban célját elérje és megdicsőüljön. Mi lesz minden dolgnak a vége? Krisztus minden mindenkben.”⁷⁵

Ravasz itt nem a kultúrprotestantizmus védelmére kel, hanem gyakorlatilag ugyanazt fogalmazza meg néhány évtizeddel korábban, amire Welker is utal. Az időben hozzá jóval közelebb álló H. Richard Niebuhr 1951-ben megjelenő könyvének címe is sokatmondó: *Krisztus és kultúra*.⁷⁶ Ebben a műben Niebuhr részletesen tárgyalja mindazt, amit Ravasz, a tőle megszokott aforizmaszerű tömörséggel ad át prédikációjában.

⁷² Ravasz László: *Pál Athénben*, 468.

⁷³ Welker, Michael: *Teremtés és valóság*. Ford. Orbánné Ágoston Ilona. Kálvin Kiadó, Budapest 2007, 118.

⁷⁴ Ravasz László: *Az ember Isten képmása*, 149.

⁷⁵ Uo. 151.

⁷⁶ Niebuhr, H. Richard: *Krisztus és kultúra*. Harmat – Sárospataki Keresztyén Filozófiaintézet, Budapest–Sárospatak 2006.

Összefoglalás

1. Az elmúlt évtizedekben a teológiai tudományok területén újszerű, elsősorban építő jellegű előrelépések történtek az 1Móz-ben olvasható teremtéstörténetek tekintetében. Ezek azonban más-más interpretációkban köszöntek vissza a különféle metafizikai álláspontok miatt. A teológiai tudományokon belüli és a különféle tudományterületek közötti belső viták nem hozták meg azt az eredményt, amely egy egységes látásmód kialakításához tudott volna vezetni. A természettudományok némely művelői ezt használták ki, amikor újfent támadást intéztek a teológia ellen „új ateizmus” nevű mozgalmukkal, és megkérdőjelezték a teológia tudományos voltát, álláspontjának helyességét, sőt létét is. A szándék egyelőre nem járt sikerrel, részleges károkat azonban okozott, és elsősorban a szekularizált társadalomban lehetetlenítette el még inkább az egyházhoz való közeledés jó szándékát. Ez komoly missziói feladatokat ró az egyházra, amelynek véghezviteléhez az egységes teológiai látásmód még sürgetőbb, mint valaha.

2. A természettudományok némely művelői nemcsak a teológia, de a filozófia felé is ostromot indítottak. A filozófiától való elzárkózás a rendszerelméletek relativizálódásához vezetett, és ez elősegítette a legkülönbélebb hipotézisek tényként való kezelését, a bizonyítások mellőzését, a különféle kísérletek sikertelenségének figyelmen kívül hagyását. Némelyek számára ez azzal a kényelemmel járt, hogy tudományukban nagy elismertségre és széles körű társadalmi befolyásra tettek szert, amelyhez – érthető módon – különösen ragaszkodnak. A természettudományokkal foglalkozó tudósok többsége inkább azon elv szerint végzi kutatói munkáját, hogy a dualista szemlélet jegyében teljesen mellőzi a filozófia és a teológia álláspontját, ezzel társadalmi felelősségük irrelevánssá lesz a kutatásaik során feltárt eredmények felhasználása szempontjából.⁷⁷

3. A filozófia és a teológia kikapcsolása a tudományos körforgásból egyben az erkölcsi kérdések félresepréséhez is vezet. Az emberi kultúra nem tud megállni csupán a természettudományok alapjain, szüksége van a szilárd metafizikai álláspontra is, amelyhez a keresztyén vallás tudja adni a támpontot. Ehhez olyasfajta tudományos nyitottságra van szükség, amelyben a filozófia közvetítő szerepet tölt be a teológia és a természettudományok között. Kölcsönös dialógusra, közeledésre van szükség.⁷⁸ Ezt azok a természettudósok segítik elő, akik

⁷⁷ Egy példa: Louis Frederick Fieser (1899–1977), a Harvard Egyetem egykori kémiaprofesszora feleségével közösen fejlesztette ki a véralvadás folyamatában döntő szerepet játszó különböző természetes alkotóelemek, mint pl. a K-vitamin mesterséges előállítását, amely eredményeképpen hatékonyabb tudott lenni az orvostudomány. Ugyancsak ő volt az, aki később munkatársaival együtt fejlesztette ki a napalmbombát az amerikai hadsereg számára, amelyből 1945. márc. 10-én mintegy 1700 tonnányit dobtak le Tokió városára, ami jóval több közvetlen áldozattal járt, mint amennyit Hiroshima és Nagaszaki együtt követelt.

⁷⁸ Ez a dialógus különféle keresztyén felekezetek részéről történő kimunkálásának eredményeit foglalja össze. Gaál Botond: *The Nature of the Created Universe. A Survey of the Dialogue between Science and Theology by Roman Catholic, Anglican, Lutheran and*

tudományos eredményeiket nem féltik a teológiától. Jó néhány pozitív példa igazolja, hogy egyesek számára semmilyen gondot nem jelent a tudomány legmagasabb színvonalán megnyilvánulni, és közben vallásosnak, keresztyénnek lenni, alapos tájékozottsággal rendelkezni a teológiában.

4. Ravasz László teremtésről vallott nézeteinek sok aktualitása van. Bár nem törekedett holisztikus látásmódra, gondolkodásának filozófiai hátteréből fakadóan a keresztyén teológia terminusait használva prófétai módon foglalkozott a teremtés kérdésével prédikációiban, különféle rövidebb írásaiban és előadásiban. Hiányosságai ellenére is elvitathatatlan álláspontjának időszerűsége, amely a természettudományok és a hit összehangolásában, szintézisre való törekvésében nyilvánult meg.

Felhasznált irodalom

- Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Ford. Boros Attila. Harmat – Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet, Budapest 2005.
- Czövek Tamás: *Teremtés és misszió. Isten győzelme a káosz felett*. Kálvin Kiadó, Budapest 2007.
- Davies, Paul: *Universes Galore: Where Will It All End?* In: Carr, Bernard (szerk.): *Universe or Multiverse?* University Press, Cambridge 2007, 487–506.
- Eszenyeiné Széles Mária: *Kezdetben. Az őstörténetek teológiája*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2012.
- Frazer, James G.: *Aranyág*. Ford. Bodrogi Tibor és Bónis György. Osiris Kiadó, Budapest 2005.
- Frost, Michael – Hirsch, Alan: *The Shaping of Things to Come. Innovation and Mission for the 21st-Century Church*. 2nd, revised and updated edition. BakerBooks, Grand Rapids, Michigan 2013.
- Gaál Botond: A fölfelé nyitott világ – Az igazság közeledése a valósághoz a huszadik századi tudományos gondolkodásban. In: uő: *Az ész igazsága és a világ valósága*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen 2003, 140–169.
- Gaál Botond: A keresztyén gondolkodás mint „fölfelé nyitott” rendszer. In: *Gazdaság és Társadalom* (Különszám. Konferenciakötet. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó) IV. (2012), 5–15.
- Gaál Botond: A zárt világ fölnyitása. In: L. Erdélyi Margit – Peres Imre (szerk.): *Gaudium et corona. Tanulmánykötet Takács Zoltán tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*. Selye János Egyetem, Komarno 2007, 287–292.
- Gaál Botond: Az ember „fölfelé nyitott” világa. In: *Theologiai Szemle* XLIX. (2006/2), 70–74.

Reformed Theologians. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*. A Kolozsvári Protestáns Teológia Kutatóintézetének kötetei. 2012/I. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2012, 199–209. A természettudományok és a teológia közötti közeledést szolgálja a Debreceni Hatvani István Teológiai Kutatóintézet, amely az elmúlt évtizedekben számos konferenciát szervezett, illetve konferenciakötetet adott ki a témában: *A természettudomány és a keresztyén gondolkodás* (1993); *Kicsoda az ember?* (1995); *Az emberi értelem világa* (1997); *Az antropikus kozmológiai elv tudományos és teológiai értelmezése* (2000); *A természettudományok és a teológia jövőképe* (2001); *Rend és szabadság a mindenségben* (2003); *A zárt világ fölnyitása* (2005).

- Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakt tudományok történelmi fejlődése keresztény szempontból.* Hatvani István Kutatóintézet, DRHE, Debrecen 2003.
- Gaál Botond: *Creatio ex nihilo.* In: uő (szerk.): *A választott nép szolgálatában. Ünnepi kötet Czeglédi Sándor 80. születésnapja alkalmából.* Debreceni Református Kollégium Sokszorosító Iroda, Debrecen 1989, 62–79.
- Gaál Botond: *Mennyire nyitott a teológia?* In: Kustár Zoltán (szerk.): *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője a 468. tanévről.* Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2006, 131–141.
- Gaál Botond: *Rejtett paraméterek a teremtésben?* In: *Vigília LXXVII.* (2012/3), 177–178.
- Gaál Botond: *The World is Open.* In: Gaál Botond – Végh László (szerk.): *A tudományos gondolkodás nyitottsága. Openness of the Scientific Thinking.* Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen 2007, 46–60.
- Gaál Botond: *The Nature of the Created Universe. A Survey of the Dialogue between Science and Theology by Roman Catholic, Anglican, Lutheran and Reformed Theologians c. tanulmányában.* In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis.* A Kolozsvári Protestáns Teológia Kutatóintézetének kötetei. 2012/I. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2012, 199–209.
- Hézszer Gábor: *Pasztorálszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez. Elméletek és gyakorlati lehetőségek.* Kálvin Kiadó, Budapest 2007.
- Hawking, Stephen: *A nagy terr.* Ford. Both Előd. Akkord Kiadó, Budapest 2011.
- Kreiner, Armin: *A rend – Isten ujjlenyomata vagy a véletlen műve?* In: *Mérleg* 42. (2006/1), 39–48.
- Kustár Zoltán: *A tudományos írásmagyarázat szükségessége és módja.* In: *Református Szemle* CIX. (2016/5), 477–505.
- Lennox, John C.: *7 nap, amely megosztja a világot. A világ kezdete Mózes első könyve és a tudomány szerint.* Harmat Kiadó, Budapest 2016.
- Lennox, John C.: *Isten és Stephen Hawking. Mégis ki tervezte a mindenséget?* Koinónia Kiadó, Kolozsvár 2016.
- Luther, Martin: *Asztali beszélgetések (1539).* Ford. Márton László. Helikon Kiadó, Budapest 1983.
- McGrath, Alister E.: *Meghökkentő értelem. A valóság értelmezéséről, tudományról és hitről.* Ford. Nadasdi Nóra. Kálvin Kiadó, Budapest 2016.
- Molnár János: *A teremtés kezdete.* In: uő: *Csillagsors. Prédikációk.* Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad 1995, 6–12.
- Morris, Henry M.: *Kreacionizmus. A teremtésmélett.* Ford. Kisházy Mária. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 2000.
- Niebuhr, H. Richard: *Krisztus és kultúra.* Harmat – Sárospataki Keresztyén Filozófiai Intézet, Budapest–Sárospatak 2006.
- Ravasz László: *Az ember Isten képmása.* In: Ravasz László: *Korbán.* I. kötet. Franklin-Társulat, Budapest 1941, 146–151.
- Ravasz László: *Kis dogmatika. Hitünk igazságai.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990.
- Ravasz László: *Pál Athénben.* In: uő: *Isten rostjában. Beszédék, írások.* III. kötet. Franklin-Társulat, Budapest 1941, (427–473) 452.
- Rózsa Huba: *Őstörténet. A világ keletkezése és az emberiség eredete a Biblia szerint.* Szent István Társulat, Budapest 2008.

- Simon Róbert: Mircea Eliade alvilágjárása, avagy a kezdetek nosztalgiája. In: Mircea Eliade: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Osiris Kiadó, Budapest 2006.
- Szentpétery Péter: *Omnia sunt facta per ipsum. Darwin hatása a teremtésbirtre – teológiai és emberi kérdések*. Budapest 2008. [magánkiadás]
- Welker, Michael: *Teremtés és valóság*. Ford. Orbánné Ágoston Ilona. Kálvin Kiadó, Budapest 2007.
- Wright, Christopher J. H.: *The Mission of God. Unlocking the Bible's Grand Narrative*. InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois 2006.
- Zsengellér József: A Genézis teremtéstörténete, avagy a teremtéstörténet genezise. In: *Protestáns Szemle* LXI. (1999/4), 215–224.

* * *

This paper discusses the necessity of dialogue about the topic of creation among theology, philosophy and natural sciences. I argue that philosophy has a bridge-building role between theology and natural sciences. I aim to show why the mediation of philosophy cannot be neglected, and why a holistic approach in such an important theme as creation is necessary. I shall also invoke the ideas of László Ravasz (1882–1975) and point out that the synthesis which he argued for in his scientific papers is still useful today.

Keywords: creation, theology, philosophy, natural sciences, myth, “theory of chaos”, missiology, László Ravasz.